

К.В. ШАПОВАЛ,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.М. Ковтун)

ПРИНЦИП СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: спеціалізація судів, судова система, земельні суди, земельні спори.

Україна проголошена суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, в якій права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Саме правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого та ефективного правосуддя.

Відповідно до ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Ідея спеціалізації судової системи знаходить своє відображення у ст. 125 Конституції України, в якій зазначено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації [10]. Ст. 17, 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» закріплює положення, згідно з якими система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України. Найвищим

судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У судах загальної юрисдикції може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ [5].

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р., вказано, що існуюча система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя. Система судів загальної юрисдикції повинна будуватися на принципах: спеціалізації – суди мають бути організовані з урахуванням особливостей предмета судових справ за відповідною юрисдикцією та зумовленого цими особливостями виду судочинства; територіальності – суди мають бути утворені так, щоб їх юрисдикція охоплювала певну територію держави, ви-

ходячи з потреби наближення судочинства до людини; інстанційності – суди мають бути організовані так, щоб забезпечити право на перегляд судового рішення у суді вищого рівня [23].

Аналізу деяких аспектів принципу спеціалізації судової системи були присвячені праці як науковців України, так і Росії, зокрема: В.Б. Авер'янова, В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, О.В. Бурак, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, С.В. Ківалова, М.І. Козюбри, В.В. Костицького, В.В. Кривенка, Р.О. Куйбіди, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, М.В. Оніщука, В.В. Онопенка, А.Й. Осетинського, Д.М. Притики, А.О. Селіванова, Н.М. Селізьної, В.В. Сердюка, Н.В. Сібільової, М.І. Сірого, В.С. Стефанюка, І.Б. Факас, М.І. Хавронюка, М.М. Хамник, А.В. Хегая, В.І. Шишкіна, О.В. Щербанюк та інших. Отже, актуальність обраної для дослідження тематики не викликає сумнівів.

Метою статті є аналіз принципу спеціалізації як концептуальної передумови створення земельних судів в Україні, дослідження його змісту, значення, перспектив розвитку.

Міжнародні стандарти у галузі організації судової системи серед інших вимог передбачають необхідність створення в країні відповідного процесуального порядку розгляду і вирішення спору, що визначається особливістю його предмета. Тим самим світова спільнота визначила принцип спеціалізації судової діяльності як один із факторів забезпечення ефективності судочинства [15, 26].

Н.В. Сібільова зазначає, що принцип спеціалізації є одним із факторів забезпечення права на правосуддя, оскільки компетентний (конкретний) суд уповноважений розглядати і вирішувати судові справи, які впливають із певного виду правовідносин, це той суд, у фаховості якого впевнена особа, що до нього звертається, тобто, критерієм спеціалізації є предмет спірних правовідносин і властива

йому відповідна процесуальна процедура. Можуть існувати й інші критерії, такі як вік або суб'єкт (справи щодо неповнолітніх, військовослужбовців), певна сфера певних правовідносин (сімейні, земельні, трудові справи) тощо [21, 41].

Принцип спеціалізації означає вимогу про розподіл судової юрисдикції між різними судами за відповідними критеріями, якими є галузь матеріального права, характер правовідносин та особливість правового статусу суб'єктів судочинства.

На думку В.В. Сердюка, спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [20, 85]. Д.М. Притика дає таке визначення спеціалізованих судів: це – суди окремих судових юрисдикцій з особливостями основ судочинства і вимог до суддів щодо стажу, віку і фахового рівня, в тому числі з питань юрисдикції цих судів [18, 29].

На нашу думку, спеціалізований суд необхідно визначати, як державний орган, який покликаний здійснювати судову владу і наділений, як правило, винятковою компетенцією з розгляду відповідних категорій справ.

Спеціалізація судової системи може мати зовнішні і внутрішні прояви. Зовнішня спеціалізація означає утворення окремого суду (судів), які наділені повноваженнями здійснювати правосуддя лише у певній чітко визначеній категорії справ. Варіантів зовнішньої спеціалізації багато, і вони достатньо різноманітні: від утворення спеціалізованого суду лише на рівні нижчої ланки судової системи з переглядом справ у апеляційному порядку апеляційними судами загальної юрисдикції – до утворення окремих спеціалізованих судів зі своїми апеляційними та вищими судами,

які функціонують окремо від системи судів загальної юрисдикції [21, 41].

Саме чітке визначення юрисдикції спеціалізованих судів є ключовою ознакою їх існування у системах правосуддя європейських країн – юрисдикція загальних судів поширюється на всі спори, які не віднесено законом до юрисдикції судів спеціалізованих. Підстави визначення доцільності та конкретні параметри функціонування спеціалізованих судів мають суттєві індивідуальні особливості у кожній з держав [16, 8]. Зокрема, адміністративні суди діють у Італії, Ірландії, Нідерландах, Франції, сімейні суди – у Канаді, Кореї, Португалії, Сирії, Японії, трудові суди – у Бельгії, Замбії, Іраку, Ірландії, Норвегії, Таїланді, Фінляндії, земельні суди – у Домініканській Республіці, Мальті, Новій Зеландії, США, Туреччині, Фінляндії, Франції, Швеції, суди у справах неповнолітніх – у Бангладеш, Греції, Єгипті, Іспанії, Італії, Канаді, Малайзії, Португалії, суди у справах військовослужбовців – у Бахреїні, Бразилії, Угорщині, Венесуелі, Індонезії, Колумбії, Кореї, Пакистані, Румунії тощо.

Внутрішня спеціалізація полягає у спеціалізації суддів в межах одного суду на розгляді конкретних категорій справ (земельних, трудових, сімейних, щодо неповнолітніх, військовослужбовців тощо). Відповідно до ст. 26, 31 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» у складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції; у вищому спеціалізованому суді утворюються палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції [5].

Вважається, що зовнішня спеціалізація впроваджується у тих країнах, які здатні у фінансовому плані утримувати різноманітні спеціалізовані суди; запровадження ж внутрішньої спеціалізації є об'єктивною необхідністю.

Отже, спеціалізація щодо судових органів передбачає, що справа вирішується професіоналом; при здійсненні внутрішньої

спеціалізації забезпечується оптимальний розгляд різних справ у межах процесу; існує певна група відносин, специфіка яких вимагає розробки самостійної процесуальної форми; мають бути встановлені норми права, що регламентують відповідний вид процесуальних правовідносин і відображають їхню специфіку [18, 72–73].

Зростання значущості все більшої кількості суспільних відносин потребує їх правового врегулювання. Як наслідок – регуляторна діяльність держави має тенденцію до розширення. Відносини між людьми стають різноманітнішими, що зазвичай виключає застосування загальних, типових підходів, тому стає необхідним застосування оригінальних прийомів. Необхідним є врахування відмінностей судових справ одна від одної, їхніх особливостей. У зв'язку з цим підтримуємо точку зору Л.М. Москвич, яка вважає, що впроваджувати спеціалізацію суддів необхідно вже на стадії підготовки кандидатів на посаду судді, а далі – у процесі підвищення їх кваліфікації [15, 27]. Як кажуть, кадри вирішують все. Якби ідеальні закони не приймалися, їхнє застосування залежить від особистості конкретного судді.

Децентралізація судової влади шляхом створення спеціалізованих судів обумовлена, насамперед, необхідністю здійснення більш професійного судового захисту у сфері таких правовідносин, регулювання яких має для суспільства особливий, пріоритетний інтерес.

А.А. Стрижак справедливо зазначає, що неможливо бути фахівцем одночасно в різних галузях права. У той же час, спеціалізація не повинна бути надзвичайно вузькою. Юриспруденція – це така галузь суспільних знань, де поверхова загальна правова обізнаність є неприпустимою. Тому при виборі оптимального рівня спеціалізації важливим є формування такої моделі судоустрою, яка б сприяла максимально можливому ефективному та якісному захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини

й громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [22, 91–92].

Питання вибору організаційної структури судової влади є дуже важливим і доволі складним. На сьогоднішній день триває пошук найефективнішої моделі правосуддя. Існують протилежні точки зору щодо доцільності запровадження як зовнішньої, так і внутрішньої спеціалізації судової системи, які ґрунтуються на різних концептуальних підходах щодо побудови судової системи в Україні.

В.Я. Тацій вважає, що місцевим загальним судам необхідно надати повноваження щодо розгляду по першій інстанції не лише кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення, а також деяких адміністративних та господарських справ обмеженої юрисдикції [19, 167–168].

На думку В.Д. Бринцева, доцільним є запровадження такої моделі судової системи в Україні: касаційні суди; обласні суди, які виконують функцію апеляційних; окружні, місцеві суди та дільничні (народні) суди. Верховний Суд України як найвищий орган єдиної судової системи повинен здійснювати конституційну, цивільну, кримінальну, юрисдикції (у зв'язку з цим Конституційний Суд України трансформується у відповідну судову палату Верховного Суду України, адміністративна, господарська, цивільна об'єднуються на усіх 4-х рівнях в єдину – цивільну) [19, 181–182].

М.І. Хавронюк зазначає, що необхідно «злити» вищі суди з відповідними палатами Верховного Суду [19, 185]. Л.М. Москвич вважає доцільним ліквідацію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищих господарського та адміністративного судів України; утворення трьохланкової системи судів загальної юрисдикції, в якій основний перегляд справ буде здійснюватися апеляційним судом, а судом касаційної (виключної) інстанції буде Верховний Суд України [14, 100].

У вітчизняній юридичній науці представлена позиція щодо необхідності та доцільності ліквідації автономії адміністративних судів. Так, на думку М.М. Бородина, спеціалізацію з розгляду справ, які впливають із адміністративно-правових відносин, необхідно проводити в межах судів загальної юрисдикції [19, 193].

Р.О. Куйбіда [11] та І.Б. Факас [24] виступають за реорганізацію господарських судів у цивільні. Натомість, А.Й. Осетинський [16, 9–10], Д.М. Притика [17, 60–61], О.В. Щербанюк [25, 52] заперечують необхідність такої реорганізації.

Предметом дискусії є також можливість та необхідність створення трудових, соціальних, ювенальних, податкових, земельних, екологічних судів тощо.

Слід погодитися з науковою позицією В.Г. Гончаренка, який зазначає, що неприпустимою є ситуація, коли у країні функціонують, як Вищі спеціалізовані суди, так і Верховний Суд України. Судова система має складатися з місцевих, окружних і Верховного Суду України або з місцевих, окружних і Вищих спеціалізованих судів [1, 136].

Такі науковці, як А.М. Мірошніченко [13, 387], О.М. Ковтун [9, 150–151], О.І. Заєць [4], В.І. Гуменюк [2], Л.В. Лейба [12], Д.В. Ковальський [8, 123–125], Х.А. Джавадов [3], І.М. Заріцька [6] та інші є прибічниками створення в Україні земельних/екологічних судів. Ми підтримуємо їх бачення. В Україні за роки проведення земельної реформи відбулися суттєві зміни в характері земельних відносин. Було скасовано монополію держаної власності на землю, запроваджено різні форми власності і господарювання, відбулося включення землі до майнового обігу з можливістю її купівлі-продажу, міни, дарування, передачі у спадщину, створено потужну систему оренди землі, введено плату за землю тощо. Але окрім цих позитивних моментів набули масштабності і такі негативні, як щорічне зростання чисельності порушень земельного законодавства, зловживання та корупція у земельній сфері.

Згідно із статистичними відомостями, наданими судами першої інстанції, починаючи з 2006 р. щорічно зростає кількість розглянутих господарськими судами України справ, що виникають при вирішенні спорів у сфері земельних правовідносин. Протягом 2008 р. закінчено провадженням 5237 справ, що на 14% більше, ніж у 2007 р. (4482 справи); їх кількість, порівняно з 2006 роком (4063 справи), також збільшилася на 10% [17, 6].

Проблема вибору належного суду, нестача кваліфікованих кадрів, надмірна завантаженість судів часто стають суттєвою перепорою для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єктів у сфері земельних відносин. В Україні земельні спори вирішуються за правилами цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Аналіз судової практики свідчить про відсутність єдиних підходів у визначенні юрисдикції при вирішенні земельних спорів, за однакових за контекстом обставин у справах, суди займають протилежні позиції.

Загальновідомо, що на сьогодні земельні спори належать до числа тих, вирішення яких викликає у суддів найбільше труднощів. Правильне вирішення цих спорів є однією з найсуттєвіших гарантій реалізації прав та інтересів суб'єктів земельних відносин.

Відомим є той факт, що поширеним явищем для України є земельні оборудки. У зв'язку з цим хочеться навести цивільну справу, яка була розглянута колегією суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України 1 квітня 2009 р. Її суть полягає у тому, що упродовж року щодо однієї земельної ділянки площею 3,9021 га для ведення особистого селянського господарства були укладені незаконні угоди (міни, купівлі-продажу). Чотири рази відбулася зміна власника землі без відома про це первісного власника. Причиною цього стали шахрайські схеми, активними учасниками яких були представник власника та нотаріус [7]. Подібні ситуації відбуваються в усіх регіонах нашої країни.

Масові звернення до суду за захистом земельних прав, апеляції/касації рішень, зловживання у цій сфері не можуть не турбувати, тому необхідно якомога швидше змінити процедуру розгляду та вирішення земельних спорів і розпочинати треба зі створення спеціалізованої інституції – земельних судів. Складність, специфічність та нестабільність законодавства у сфері земельних відносин підтверджує важливість створення саме земельних судів.

Чудово розуміємо, що найближчим часом у нашій країні з багатьох причин (фінансового, організаційного, фахового характеру) створення земельних судів є важко здійсненним, але – це та перспектива, та мета, здійснення якої ми повинні прагнути.

Конкретні форми реалізації принципу спеціалізації є унікальними для кожної держави, тому що є результатом її історичного розвитку, традицій, рівня розвиненості правової системи та соціально-економічного стану суспільства [15, 28–29].

Вважаємо за необхідне запровадження спеціалізації судів, починаючи з діяльності місцевих судів, як це має місце в апеляційних та вищих спеціалізованих судах. Наприклад, у місцевих цивільних судах можуть бути створені колегії з розгляду житлових питань, трудових, шлюбно-сімейних, земельних тощо; у місцевих господарських судах – колегії з розгляду справ про банкрутство, справ у спорах між господарюючими суб'єктами, справ, що виникають з податкових, митних, бюджетних, зовнішньоекономічних відносин, справ у господарських спорах, пов'язаних із захистом права на об'єкти інтелектуальної власності тощо; в окружних адміністративних судах – колегії з розгляду питань проходження державної служби, громадянства та міграції, виборів і референдумів тощо. У апеляційних та касаційних інстанціях повинні бути створені відповідні судові палати, оскільки завдання та повноваження судових палат є ширшими, ніж судових колегій.

Кожна країна світу має право і можливість обрати свою власну судову систему. Головним є те, щоб правосуддя було доступним, суди – компетентними, судді – висококваліфікованими, постановлені рішення – обґрунтованими.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що організація системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації сприяє поглибленому знанню суддями окремих галузей законодавства та практики його застосування, діяльність цього принципу важко переоцінити. Переконані

у необхідності функціонування в Україні земельних судів. Доцільність створення саме спеціалізованих земельних судів обумовлена багатьма факторами, які будуть сприяти вдосконаленню правосуддя в Україні. Головні з них такі: правосуддя стане доступнішим; підвищиться ефективність судової діяльності, а з нею і якість постановлених рішень, оскільки справи будуть розглядати судді-професіонали; підвищиться оперативність розгляду справ; зросте авторитет суду тощо.

Список літератури:

1. *Гончаренко В.Г.* Проблемні питання судово-правової реформи в Україні / Проблеми реформування судочинства в Україні: тези міжнародної наукової конференції / В.Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 2(18).
2. *Гуменюк В.* Спеціалізованим судам – бути! / В. Гуменюк // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1.
3. *Джавадов Х.А.* Цивільно-правова відповідальність за порушення земельного законодавства (на прикладі України, Азербайджану та Росії) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Х.А. Джавадов. – К., 2008. – 18 с.
4. *Заєць О.І.* Правові аспекти земельної реформи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О.І. Заєць. – К., 1999. – 20 с.
5. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
6. *Заріцька І.М.* Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.М. Заріцька. – К., 2009. – 20 с.
7. Застосування судами цивільного процесуального законодавства при вирішенні спорів про визнання недійсним договору міни та скасування державного акта про право власності на земельну ділянку // Судова практика. – 2009. – № 7.
8. *Ковальський Д.В.* Земельно-процесуальні правовідносини: монографія / Д.В. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 176 с.
9. *Ковтун О.М.* Розмежування цивільної, господарської та адміністративної судових юрисдикцій у вирішенні земельних спорів і перспективи запровадження спеціальної земельної юрисдикції в Україні: тези міжнарод. наук. конф. / О.М. Ковтун // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – Число 2(18).
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. *Куйбіда Р.О.* Організація і розвиток сучасної судової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Р.О. Куйбіда. – К., 2006. – 21 с.
12. *Лейба Л.В.* Правове регулювання вирішення земельних спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Л.В. Лейба. – Харків, 2005. – 19 с.

13. *Мірошниченко А.М.* Земельне право України: підручник / А.М. Мірошниченко. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 712 с.
14. *Москвич Л.М.* На шляху до реформування конституційних засад судової системи / Л.М. Москвич // Право України. – 2009. – № 10.
15. *Москвич Л.М.* Принцип спеціалізації судів: вітчизняний та світовий досвід / Л.М. Москвич // Право України. – 2008. – № 9.
16. *Осетинський А.* Сучасні проблеми реформування системи правосуддя у контексті адаптації до європейських стандартів / А. Осетинський // Право України. – 2008. – № 4.
17. *Практика розгляду судами земельних спорів / Вищ. госп. суд України; упоряд. Д.В. Ковальський; за заг. ред. С.Ф. Демченка.* – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 348 с.
18. *Притика Д.М.* Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Д.М. Притика. – Харків, 2003. – 409 с.
19. *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р.* – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с.
20. *Сердюк В.В.* Юрисдикція судів України за спеціалізацією: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / В.В. Сердюк. – К., 2003. – 200 с.
21. *Сібільова Н.* Теоретичні основи побудови судової системи України / Н. Сібільова // Право України. – 2009. – № 6.
22. *Стрижак А.А.* Судове управління в Україні: Теоретичні основи і правове регулювання: монографія. / А.А. Стрижак. – Ужгород: Патент, 2004. – 120 с.
23. *Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 р. № 361/2006 [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=361%2F2006>
24. *Факас І.Б.* Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / І.Б. Факас. – К., 2009. – 17 с.
25. *Щербанюк О.В.* Проблеми реалізації конституційних принципів територіальності та спеціалізації судової системи України / О.В. Щербанюк // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 5.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена дослідженню принципу спеціалізації як концептуальної передумови створення земельних судів в Україні.

SUMMARY

The article deals with the principle of specialization as a conceptual pre-condition for creation of the landed courts in Ukraine.

Рекомендована кафедрою кримінального та адміністративного права

Подано 03.06.2011.